

نقد سنت و شریعت: شرط آغاز مدرنیته ایرانی؛ به مناسبت دویستمین سال

تولد باب

کیهان لندن پنجشنبه ۱۶ آبان ۱۳۹۸ برابر با ۰۷ نوامبر ۲۰۱۹

فرح دوستدار – نقطه عطف تحولاتی که در مغربزمین منجر به آغاز روند مدرنیته شد «نقد سنت و دین» به وسیله مارتین لوتر یکی از مؤسسين مذاهب پروتستان بود. در هم شکستن قدرت مطلق کلیسای رم به متفکرین اروپایی امکان داد برداشت نوینی از دین، قانون و توانایی‌های انسان را ارائه دهند. پس از رفرماسیون تحولات مدرنیته در اروپا شتاب گرفت. انسان توانمند با تکیه به نیروی عقل و تفکر آزاد قدم به قدم به کشف حقایق علمی و بهبود شرایط زندگی خود پرداخت. پیشرفت‌های بعدی در زمینه‌های علم، صنعت، اقتصاد، سیاست و اجتماع همگی «نتیجه» و «ثمره» این تحول عمیق فکری بود. در هم شکستن استبداد دینی راه را برای جنبش‌های آزادیخواهی و پیشرفت‌های علمی و صنعتی هموار ساخت.

سیدمحمدعلی شیرازی معروف به باب

در ایران قیام [سیدعلی محمد شیرازی](#) ملقب به باب اولین جنبش گسترده‌ای بود که سنت‌های خرافی و قدرت مطلق روحانیون شیعه را به زیر سؤال برد. او مفهوم جدیدی از انسان، دین و خدا را ارائه داده و اخلاقیات نوینی را جایگزین سنن خرافی و باورهای دست و پا گیر کهنه نمود. این افکار و اصول نوین می‌توانست الهام‌بخش بسیاری از متفکرین ایرانی گردد بدون آنکه الزاما در زمره پیروان او در آیند و راهگشای تحولات آینده شود. باب مبشر آیین بهائی بود و به گفته خودش راه را برای تأسیس نظامی نوین که جوابگوی نیازهای این زمان بشر است هموار ساخت. آشنایی بی‌طرفانه با این واقعه تاریخی یعنی ظهور باب و تبلور و تکامل افکار او در آیین بهائی می‌تواند الهام‌بخش متفکرینی باشد که دل در گرو ایرانی پیشرو و سربلند دارند.

بابی‌ها و در تعاقب آن بهائیان در طول صد و هفتاد سال گذشته تا به امروز با شدیدترین سرکوب‌ها مواجه بوده‌اند. روحانیت شیعه با تمام قدرت به وسیله شایعات دروغ و تهمت‌های ناروا مانع از آن گشت که این افکار پیشرو به گوش ایرانیان رسد. کسانی که این پیام را پذیرفتند در کمال خودباختگی و آرامی به بنای فرهنگی مدرن و در عین حال اخلاقی پرداختند و امیدوارند که در این دنیای پر آشوب بتوانند پیام‌آور دوستی و مدارا باشند. این جنبش هدفش چه بود و در این لحظات تاریخی چه پیامی برای ایرانیان دارد؟

تصویر اشتباه ایرانیان از مدرنیته

در طول دویست سال گذشته بسیاری از نویسندگان و متفکرین مدرنیته را به غلط به اقداماتی نظیر احداث راه آهن، سازماندهی ارتش و ادارات، شناسنامه، جایگزین کردن کت و شلوار بجای عبا و قبا و از این قبیل مختصر کرده و با ارائه تصویر نارسایی از مدرنیته ایرانیان را به بیراهه بردند. بررسی و تحلیل عقلانی سنت‌ها و به زیر سؤال بردن عقاید خرافی و باورهای گمراه کننده دینی که مانع هرگونه تحول و پیشرفت

هستند به دلیل استبداد دینی از سویی و نارسایی‌های روشنفکری از سوی دیگر هرگز بطور جدی در ایران پای نگرفت.

در دهه‌های اخیر بسیاری از متفکرین ایرانی به این اشتباه تاریخی آگاهی یافته و به بازخوانی وقایع دو قرن گذشته پرداخته‌اند. در این راستا نقش باب و جنبش بابی به عنوان آغازگر تحولی بنیادین و زمینه‌ساز «نقد سنت و شریعت» در ایران همواره پر رنگ‌تر می‌شود. برای شناخت بهتر قیام باب و نقش آن در هموار ساختن راه پیشرفت و تحول در ایران باید ابتدا عوامل و شرایط اصلی تحول مدرنیته در مغرب زمین را بشناسیم تا بتوانیم به مدرنیته‌ای بومی یا ایرانی دست یابیم.

مدرنیته چگونه آغاز گشت؟

از جنبه تاریخی مدرنیته با تغییرات بنیادین در حیطه دین و فلسفه و در تقابل با برخی از سنت‌ها شروع گشت. جنبش فرهنگی و هنری رنسانس (عصر نوزایی) و رواج مکتب اومانیسم در قرن پانزده میلادی ابتدا دگرگونی فکری در مورد توانمندی‌های انسان ایجاد نمود.

تصویر انسان در قرون وسطا تحت تأثیر حاکمیت کلیسای کاتولیک برداشتی بدبینانه بود. در جهان‌بینی خدامحور کلیسا، انسان موجودی گناهکار و فاقد اراده فرض می‌شد که در این دنیای گذرا و بی‌ارزش به وسیله ایمان به مسیح و دعا و اطاعت می‌توانست در دنیای بعد نجات یافته و به بهشت که هدف غایی زندگی بود وارد گردد. جنبش رنسانس و مکتب اومانیسم این دیدگاه را متزلزل ساخت. اومانیسم یک جنبش ادبی آموزشی بود که ابتدا در ایتالیا اوج گرفت. اومانیست‌ها با الهام از فرهنگ قدیم یونان هدف خود را ترکیب دانش و فضیلت‌های اخلاقی می‌دانستند و به وسیله اصلاح روش‌های آموزشی به توسعه مطلوب توانایی‌های انسان امید بسته بودند. ویژگی این جنبش آگاهی از تعلق به یک دوره جدید و نیاز به تمایز آن از قرون گذشته بود.

اومانیست‌ها در اوایل رنسانس محققانی بودند که علاقه زیادی به علم و دانش داشتند و برای زیبایی، هم از جنبه ظاهری و هم فکری ارج قائل بودند و از آزادی انسان برای اینکه به نحوی مستقل و خودمختار برای زندگی خود در جهان برنامه‌ریزی کند، دفاع می‌کردند. این جنبش انسان را از قید و بندهای رسوم کهنه و خرافاتی که بر او تحمیل شده بود، رهایی بخشید. انسان گناهکار و اسیر و برده کلیسا تبدیل گشت به انسانی که دارای اراده و توانمندی جهت کشف حقایق علمی و پیشرفت در تمامی زمینه‌های زندگی بود.

نقد سنت و دین در اروپا

از نیمه قرن پانزده میلادی کلیسای کاتولیک تحت تأثیر جنبش هنری و فکری رنسانس تبدیل شده بود به یک دستگاه پر جاه و جلال دنیایی. پاپ اعظم و اسقف‌ها با زندگی تجملی و صرف هزینه‌های هنگفت و تفریحات بی‌حد و مرز خود چندان تفاوتی با شاهان و دستگاه‌های اقتدارگرای سلطنتی نداشتند. مسند اسقف و کشیش

با پرداخت مبالغ هنگفت خریداری می‌شد. کسانی که به مبارزه با فساد گسترده کلیسا بر می‌خاستند محکوم شده و زنده در ملاء عام سوزانده می‌شدند.

فساد گسترده کلیسا و دخالت همه‌جانبه‌ی آنان در تمام جوانب زندگی روزمره مردم موجب انزجار قشر وسیعی از اروپاییان نسبت به طبقه روحانی شده بود. در اوایل قرن شانزده میلادی کشیش ۳۳ ساله‌ای به نام مارتین لوتر در شهر ویتنبرگ آلمان به نابسامانی‌های کلیسا اعتراض کرده و به نقد سنت و دین می‌پردازد. او دین را پیوندی روحانی میان آفریدگار و بندگان می‌دید و هدفش پالودن دین و ایمان از آرایه‌ها و زائده‌های خرافی بود که ارباب کلیسا به آن بسته بودند. مارتین لوتر در سال ۱۵۱۷ میلادی نقد خود را به صورت ۹۵ تز اصلاح‌طلبانه بر در کلیسای بزرگ شهر ویتنبرگ در منطقه ساکسن آلمان نصب کرد.

اقدام فردی مارتین لوتر به زودی طنینی عظیم پیدا کرد، پایه‌های کلیسای کاتولیک را لرزاند و سرانجام به پیدایش مذهب پروتستان انجامید که مسیحیت را دگرگون ساخته و آن را برای هماهنگی با مقتضیات روزگار نو آماده ساخت. یکی از آثار معروف او تحت عنوان «در باره آزادی انسان مسیحی» موجب الهام متفکرین در سایر زمینه‌ها شد. دو نظریه لوتر در زمینه آزادی وجدان و برابری افراد مسیحی گرچه محدود به حوزه دین بود ولی در قرن‌های بعد الهام‌بخش فلاسفه و متفکرین قرار گرفته و آن را به حیطة اقتصاد و سیاست بسط دادند. از آن پس پایه‌های محکم فرهنگ مدرن و دموکراتیک قدم به قدم نهاده شد. آزادی فکر و اندیشه در زمینه علم موجب اکتشافات و اختراعات شگرف و بهبود اوضاع زندگی بشر گردید.

جامعه ایران در دوران قاجار هنگام ظهور باب

در دوران قاجار روحانیت شیعه به نفوذ و قدرت چشمگیری در اکثر عرصه‌های زندگی اقتصادی، آموزشی، حقوقی و قضایی ایران دست یافته بود. روحانیون پر قدرت ثروت‌های هنگفتی را گرد آورده و با آلوده شدن به انواع فسادها به نارضایتی مردم دامن می‌زدند. در این دوران مردم عادی به شدیدترین وجهی مورد سرکوب واقع می‌گشتند. کوچکترین تجاوز از موازین فقهی با سخت‌ترین مجازات‌ها توأم بود. فقیه خود حکم صادر می‌کرد و آن را به اجرا می‌گذاشت.

هما ناطق در کتاب «ایران در راهیابی فرهنگی ۱۸۴۸-۱۸۳۴» با اشاره به اوضاع آن زمان و تسلط مذهب، از خاطرات شیخ ابراهیم زنجانی که خود از ارباب دین بود نقل می‌کند: «در ایران بدترین مردمان علما هستند و از همه بدتر مجتهدانند... به نام حمایت از دین چند نفر چماق‌زن، کلفت‌گردن، بیکار و بی‌شرم گرد آورند و به جان مردم اندازند.»

در چنین جوّ فرهنگی و دینی بسیاری از مردمان خواهان گشایش فضای استبداد دینی بودند از این رو پیام باب در سراسر ایران گسترش یافته و پیروان بسیاری یافت. او خود را باب یا «در»ی نامید به سوی یک رسالت فراگیر که پس از مدت زمان کوتاهی به وسیله بهاء‌الله علنی گردید. این پیام را در چند اصل کلی می‌توان خلاصه نمود:

رد تقلید و لزوم استقلال فکر و اراده انسان – باور انسان‌ها موروثی نیست بلکه هر فردی باید بطور مستقل حقیقت را جستجو کند. در مسائل دینی باید به عقل خود مراجعه نمود (اصالت عقل) و با شناخت شخصی قضاوت کرد.

تجدد و پیشرفت در برابر ایستایی و تحجر – بشر و جامعه دائما در حال پیشرفت و حرکت به سوی کمالند. فضل الهی برای بشر مستمر است به این معنی که تاریخ در زمینه دین یا ارتباط بشر با خالقش نیز دائم در حال پیشرفت و تکامل است. همراه با تحولات اجتماعی اخلاقیات نیز باید پیشرفت نماید.

ارتقاء مقام انسان – انسان‌ها بدون توجه به باورهایشان دارای منزلت و ارزش برابرند. باید تمامی موانع بردگی و اسارت انسان‌ها را از میان برداشت از جمله: بالای منبر رفتن یا برتری فردی به عنوان رهبر دیگران باید از میان برداشته شود. جایز نبودن طلب استغفار کردن نزد نفس دیگری. تمامی اعمال ناخوش‌آیند مانند تکفیر، فتوا به قتل دادن و همچنین آزار و اذیت دگراندیشان به کلی مردود است.

ترک افکار خرافی - عقاید دینی را باید با مقیاس عقل و علم سنجید.

صداقت و راستگویی - راستگو و کفرگو بهتر از آنست که کلمه ایمان بر زبان رانی و دروغ‌گویی»

اعلام آزادی زنان و برابری آنها با مردان – در نزد خداوند زنی و مردی وجود ندارد. هر که عمل‌اش بهتر محبوبتر. اقدام شجاعانه طاهره به وسیله برداشتن حجاب در اجتماع بدشت بارزترین نماد آزادی زن در آن زمان بود.

اساس دین و ایمان محبت و مهربانیست – دین باید سبب الفت و محبت بین بشر گردد اگر باعث اختلاف شود بی‌دینی ارجح است. عشق، محبت، مهربانی اساس و هدف خلقت انسان است.

جدایی دین و حکومت – وظیفه دین اعتلای معنوی و اخلاقی انسان‌هاست و مدخلی به امور سیاسی ندارد.

منع از اعمال خشونت‌آمیز – باید از نزاع و جدال دوری جست و اختلافات را از طریق مشورت و شفقت برطرف ساخت. نباید موجب حزن و اندوه دیگران شد.

لزوم وحدت و اتحاد – صلح، وحدت و اتحاد محوریست که سایر اصول اخلاقی در حول آن قرار می‌گیرد. باید با وجود کثرت عقاید به وحدت و یگانگی رسید. وحدت وجدان در زمینه کرامت و حفظ جان انسان‌ها اساس و پایه حل سایر مشکلات است.

صلح هدف نهایی تمدن بشری – تمدن بشری باید همانند انسان مراحل طفولیت را سپری کرده و به کمال رسد. علامت بلوغ بشر از میان برداشتن جنگ و دستیابی به صلحی پایدار است. باید در این راه انسان‌ها را تربیت نمود.

میراث اخلاقی باب برای ایران امروز

تحول، تکامل و پیشرفت نیاز طبیعی و حق مسلم هر اجتماعی است با توجه به اینکه چگونگی دستیابی به آگاهی و روند تغییرات می‌تواند در فرهنگ‌ها متفاوت باشد. باب با نقد سنت‌های خرافی و به چالش کشیدن استبداد مذهبی لزوم تحول و تجدد را در فرهنگ ایران آشکار ساخت بدون آنکه آن را در تقابل با فرهنگ غرب قرار دهد. از این دیدگاه تجددخواهی مسئله‌ای الزامی است نه تقابلی و به عبارتی ایرانی و بومی است نه بیگانه و غربی.

برای دستیابی به جامعه‌ای پیشرفته و مدرن باید ابتدا زیرساخت‌های فکری و اخلاقی انسان‌ها را متحول ساخت. تقلید کورکورانه را تبدیل به استقلال فکر و به کار گرفتن عقل نمود. تقیّه و دروغ مصلحتی را ترک و صداقت و راستگویی را جایگزین آن ساخت. خشونت، تنفر و تکفیر را به مدارا و احترام به عقاید دیگری تبدیل نمود. نفرت و عداوت را به محبت و همیاری مبدل ساخت. و بسیاری دیگر...

سال ۲۰۱۹ دویستمین سالگرد تولد باب است. میراث اخلاقی او می‌تواند موجب دلگرمی بسیاری از ایرانیان میهن‌دوست باشد که برای ساختن ایرانی آزاد و آباد در تلاش‌اند.

لینک کوتاه شده این نوشته:

<https://kayhan.london/fa/?p=175790>